

УДК 130.2

Р. М. Поліщук
кандидат філософських наук,
викладач кафедри олімпійської освіти
Львівського державного університету фізичної культури
імені Івана Боберського

КРИЗА ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ПОСИЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ ПРОЦЕСІВ

Проблема кризи ідентичності є доволі складною, її ґрунтовне вирішення потребує значних інтелектуально-пошукових сил, духовно-вольових ресурсів і прагнення до її вирішення. В останні роки ми стали свідками значних змін, що стосуються соціокультурних ідентичностей, зокрема й національно-культурної та етнічної належності, а також появи нових форм расизму, фашизму і націоналізму як дискримінаційних винятків. Сьогодні в усьому світі спостерігаємо кризу індивідуальних і колективних ідентичностей, яка помітно виявила себе до початку ХХІ ст. і пов'язана із глобалізацією. Це зумовлено руйнуванням багатьох звичних норм і переосмисленням цінностей, швидкою зміною соціальних процесів і труднощами інтеграції в сучасне швидкоплинне середовище.

У загальносвітовому масштабі зазначене знаменує зміну чи підміну старих ідентичностей новими. Значну роль у такому процесі відводять становленню нової реальності – екранної або ж мозаїчної, в якій відображаються елементи багатьох культур: сучасна людина є безпосереднім учасником глобальної взаємодії, яка постає осередком різних за змістом ідентичностей. Така множинність вибору викликає протиріччя між локальними та глобальними цінностями і прихильностями, тим самим руйнує традиційні ідентичності, нав'язуючи чужорідний спосіб мислення.

Сьогодні перед спільнотами й окремими особистостями постає життєво важливе завдання визначення власної життєвої позиції, ідентичності, усвідомлення власного «Я», розумний вибір соціальної ролі, яка дозволить максимально реалізувати свій потенціал. Усе зазначене ускладнено мінливими соціально-політичними, економічними, культурними умовами глобалізованого простору.

Дослідниця Н. Козлова зауважує, що визначити власну ідентичність вимагають від людини умови зовнішнього життя. З історичним поступом людина повинна стати носієм культури нового типу, опанувати таку культуру, її мову. Людина прагне продемонструвати ідентичність із новою культурою, наприклад, в особистих записах, що сприяють складанню нової ідентичності в опорі на біографічний канон [6, с. 237].

Дослідник О. Малинова наголошує на фрагментарності та множинності ідентичності в сучасному суспільстві, вказуючи на те, що вона має радикальний історичний характер, є залежною від контексту, постійно змінюється і трансформується [10, с. 11].

В. Ядов підкреслює, що в сучасному динамічному світі принципово неможлива стабільна соціальна ідентичність, і тоді тільки те, що називають кризою ідентичності, є нормою: настає епоха нормалізації нестійких соціально-ідентифікаційних станів особистості [4, с. 27–30.].

У сучасному світі, у період глобальних перетворень, людина опинилася в ситуації кризи ідентичності. Термін криза не є новим, його вживали ще в епоху античної Греції. У перекладі із грецької він означає «рішення», «вирок», «рішучий результат». У суспільних науках – перелом у будь-яких процесах.

Український дослідник М. Козловець слушно зауважує: «Криза національної ідентичності набрала такої форми і масштабу, що її подолання для багатьох означає вже не тільки вибір адекватної конкурентоспроможної стратегії розвитку, але і перетворилося на питання національного виживання» [7, с. 7].

Явище кризи ідентичності в історії людства періодично відтворювалось. Однак у наш час воно набуває принципових особливостей, оскільки пов'язане з переходом до постмодерної свідомості та трансформаційними процесами глобалізації. Дослідник А. Мартюшева зазначає: «Такий перехід можна означити як перехід від замкненої локальної ідентичності до відкритої глобальної, що пов'язано зі світовими глобально-інформаційними процесами» [12, с. 24].

Л. Сафронова пише про те, що, входячи в нові контексти життя, людина відчуває кризи ідентичності. Вона не буває постійною, раз і назавжди даною. На якийсь час людина може задовольнитися досягнутою ідентичністю, а потім шукає іншу. Людина не раз намагається визначитися по-новому, примкнути до нової групи ідентифікації. Крім того, людина може зустріти опір із боку свого чи чужого соціуму, тому для досягнення ідентичності потрібно опанувати багато культурних кодів. Без них неможливо відтворити ідентифікаційний канон [14, с. 8–24]. Тому, на нашу думку, сенс кризи полягає в переорієнтації цінностей і пошуку духовно-сміслового ядра.

Філософи культури, визначаючи сутність кризи ідентичності, наголошують на її безпосередньому зв'язку з розширенням соціокультурних, побутових можливостей сучасної людини. Сучасна криза ідентичності виявляє себе в різних формах: у депресії й апатії, у безглуздій жорстокості, у різних формах залежності та безпорадності, у прагненні втекти від реального світу, у проявах надлишкової владності, у запереченні традиційних цінностей, егоїзмі чи самозакоханості. Наслідком є становлення несприятливої автономії, помилкової ідеології, дезінтеграції та відсутності життєвих планів, тобто втрата ідентичності. Криза ідентичності актуальна у всьому світі через «наступ» культури постмодерну, глобальної економіки, інформаційної політики.

На нашу думку, формуючими чинниками кризи ідентичності в сучасній культурі є невпевненість людини в майбутньому, відчуття небезпеки і тривоги, розрив зв'язку між поколіннями. Процеси детрадиціоналізації, зниження ролі й значення традицій і моральних норм, характерні для сучасного суспільства призводять до розмивання національної, класової, гендерної ідентичності.

Дослідник О. Литвинчук, намагаючись виокремити індикатори кризи ідентичності, розмриковує про конфлікт, який переживає людина. Він може бути джерелом розвитку особистості та визначати її життєвий сценарій. Причиною конфлікту найчастіше стає наявність протилежних ціннісних орієнтацій кожного індивіда і соціальної групи, що зіштовхуються в момент задоволення потреб або досягнення цілей [8, с. 59].

Криза ідентичності, яку досліджують сьогодні культурологи, соціологи, філософи, по суті являє собою процесуальний стан творення нового типу ідентичності – ситуативної, такої, що підлаштовується під обставини. Творення актуальної на даний момент ідентичності відповідає вимогам часу та логіці віртуалізованого інформаційного суспільства, орієнтованого на короткочасність і варіативність. Адже, на думку Шеррі Тьокл, експерименти зі створенням і реконструкцією «Я» характерні для постмодерну, а множинність і змінність ідентичності у віртуальній комунікації є відображенням множинності ідентичності в сучасному суспільстві загалом. Криза ідентичності є процесом метамор-

фози стійкої ідентичності в ситуативну, адаптивну ідентичність постмодерну, занурену у віртуальну реальність і гру масок і самообразів [11, с. 107].

Дослідниця підкреслює, що люди стають ізольованими від реальності через соціальні мережі, бо технології беруть гору над людським. Відбувається підміна реальних людських взаємодій зв'язками в кібер-реальності, що є жалюгідною імітацією справжнього світу. Вона висловлює думку, що ми винайшли і вдосконалювали технології, які нас обікрали. Це застереження, що надмірна кількість віртуальних зв'язків може стати проблемою.

Відомий вчений С. Гантінгтон вважає, що криза ідентичності є глобальним феноменом, а публічні дискусії щодо цього стали надактуальними для нашого часу. На підставі спостережень він доводить, що кардинальні соціальні зміни й екстремальні ситуації, характерні для сучасності, можуть зруйнувати або змінити ідентичність [15, с. 35–36]. Американський інтелектуал стверджує: «Країни більше не можуть легко класифікувати себе і вступили в кризу ідентичності. Щоб справитися з такою кризою, країни почали згуртування культур з аналогічними походженням, релігією, мовою, цінностями й інститутами і дистанціювалися від тих, що відрізняються від них» [17, с. 126].

Він констатує: «Колишні джерела ідентичності та системи підпорядкування владі зруйновані. Люди на своєму шляху із сіл у міста віддалилися від свого коріння <...> Вони відкриті до величезних натовпів, таких самих, які позбулися коріння, людей і створюють із ними нові взаємозв'язки. Вони потребують нового джерела ідентифікації» [13, с. 17–21].

Відомий англійський соціолог польського походження З. Бауман стверджує, що «<...> проблема, яка тривожить людей на кінець століття, полягає не стільки в тому, як знайти обрану ідентичність і змусити навколишніх визнати її, скільки в тому, яку ідентичність вибрати й як зуміти вчасно зробити інший вибір, якщо раніше обрана ідентичність втратить цінність. Головною і найбільш нервовою проблемою є не те, як знайти своє місце в жорстких межах класу або соціального пласту і, знайшовши його, зберегти й уникнути вигнання; людину дратує підозра, що межі, в яких вона з таким трудом проникла, скоро зруйнуються або зникнуть» [2, с. 185]. На нашу думку, йдеться про розширення діапазону вибору ідентичностей. У такому сенсі криза ідентичності постає як стан постійної невизначеності, питання змінювати чи конструювати нову власну ідентичність. Це наслідок глобалізаційних та інформаційно-комунікативних процесів, що дезорієнтують людину, яка стає неспроможною усвідомити всі загрози і визначити модель поведінки або своє місце в сучасному соціокультурному середовищі.

Науковець підкреслює: «Замість того, щоб конструювати власну ідентичність послідовно, як це робиться під час будівництва дому, – неспішно вибудовуючи кожен його частину, – людина прагне через ряд «нових починань» експериментувати з формами, які миттєво збираються і легко розбираються, накладаючи один шар фарби на інший; воістину, це нагадує палімпсест старовини – текст, написаний на пергаменті поверх іншого» [2, с. 109]. На нашу думку, вчений наголошує на тому, що людські індивідуальності як уявлення людей про самих себе, розщеплюються на пазли, кожен з яких повинен викликати в уяві, нести і виражати власне значення, частіше не залежне від сусіднього кадру, ніж пов'язане з ним. Тобто йдеться про втрату своєї ідентичності чи прихильності або копіювання чужої.

У соціально-психологічній традиції криза ідентичності неминує пов'язана зі зміною ролі ще однієї змінної – референтної групи. Ідея референтної групи належить Г. Хаймену і полягає в тому, що індивіду властиво розрізнити свою реальну приналежність до деякої «групи членства» і приналежність до уявної групи, куди він не входить реально, але цінності якої, а також зразки поведінки якої він приймає. Реальна й уявна групи – обидві позначають деякий фокус ідентифікації. Отже, якщо і група членства, і референтна

група втрачають риси привабливості, то це є ще одним доказом наявності кризи ідентичності [5, с. 62].

Проблема кризи ідентичності стає актуальною в транзитивних суспільствах або перехідних суспільствах, для яких характерна кризовість у різних сферах суспільного життя. Аномія, тобто відсутність соціального порядку таких суспільств, провокує людей до соціальної мобільності для оптимального виживання, що також веде до маргіальності самосвідомості або кризи ідентичності. Транзитивність сучасного історичного моменту породжує кризу ідентичності глобального масштабу. Оптимістична спрямованість ідентичності на зростання мобільності і свободи розширює ідентичність до космополітичної. Песимістичне, зворотнє спрямування звужує ідентичність до традиційної, общинної.

Для сучасного транзитивного суспільства характерним є розвиток як егоїзму мас, так і індивідуалізму. Множинність думок приводить людину до невизначеності, постійного вибору поміж різними, часто несумісними цінностями, наслідком чого є стан внутрішнього конфлікту. Так формується проблема кризи ідентичності.

Дослідник глобалізаційних процесів Е. Гіденс наголошує на тому, що трансформація ідентичності є наслідком протистояння національної та глобальної культури. На глобальному рівні можливості ідентифікації розширюються, а на локальному звужуються, з огляду на процеси уніфікації [16, с. 214–220]. Учений вважає, що в сучасному світі, що глобалізується, тенденції інститутів супроводжується трансформацією соціокультурного життя, що має глибокі наслідки для особистої діяльності. На його думку, соціальна позиція має на увазі визначення «ідентичності» в межах системи соціальних зв'язків і взаємин; ідентичності як «категорії», до якої належить низка специфічних нормативних санкцій. Дослідник вводить поняття онтологічної безпеки, пояснюючи її як конфіденційність або довіру, які являють собою природний і соціальний світи, включаючи базові екзистенціальні параметри самості та соціальної ідентичності [3, с. 499].

Глобалізація інформаційно-комунікативного середовища веде до руйнування влади інститутів, які позбавляються координуючого центру в особі держави, що обумовлює процес ослаблення сучасних національно-державних інститутів і формування інтернаціональних соціальних інститутів. Фрагментація перетворює соціальні інститути на нестабільні, які не дозволяють індивіду ідентифікуватися в статусно-рольовій системі інформаційно-комунікативного середовища. У підсумку нарастають труднощі ідентифікації в межах референтних груп.

Процеси глобалізації, віртуалізації та фрагментації обумовлюють розрив соціальної пам'яті, завдяки якій відтворюється національна і культурна ідентифікація. Розмивання соціальної пам'яті конкретної нації та культури в глобальному інформаційно-комунікативному середовищі ускладнює ідентифікацію, зокрема й соціально-рольову, у межах наявних соціальних інститутів.

Зростання нестабільності буття людини у світі українські дослідники пов'язують із глобальними інформаційно-технологічними трансформаціями, які активно впливають на всі сфери життєдіяльності людини. Зокрема, В. Лук'янець зазначає, що «вибухове поширення інформаційно-мережових технологій, глобалізація суспільних процесів, міжнародна конвергенція, формування планетарної інформаційно-гуманітарної системи, а також поступальне посилення потоку глобальних антропогенних небезпек, ризиків, погроз трансформують світобачення доби Модерну, ризиковано деформують життєвий світ людини, її геном, геномний простір усіх живих істот планети, метаболізм планетарної цивілізації – тобто її глобальний обмін речовиною, енергією, інформацією зі світом» [9, с. 1–10].

Стрімке розширення інформаційно-комунікативного простору та його заповнення переважно зразками західного маскульту й постмодерністських культурних практик істотно впливає на традиційні національні культури. На думку О. Астаф'євої, «інформаційний космос» володіє майже безмежними можливостями впливу на життєвий

світ кожної людини і, відповідно, здатен трансформувати ціннісно-смыслові системи, що становлять основу національно-культурної ментальності населення різних країн» [1, с. 40]. Отже, позиції національних культур серед великих мас населення певною мірою послаблюються, натомість маси активно починають послуговуватися імпортованими культурними, поведінковими зразками, які поширює масова культура.

Можна констатувати, що на даному етапі розвитку Україна переживає кризу національно-культурної ідентичності. Підкреслимо, що «кризовість» не є суто українською особливістю, вона поширена на всю мультикультурну європейську спільноту, яка також гостро відчуває виклики національними ідентичностям.

Проявляється криза ідентичності в Україні тим, що певна частина населення не ідентифікує себе з жодною етнічно-національною спільнотою, тобто люди, які одну культурну ідентичність уже втратили, а іншої дотепер не здобули. Криза етнічного статусу українців характерна для багатьох представників національної, зокрема й політичної еліти, які державотворчий потенціал країни шукають за її межами. Ще однією причиною є відсутність ротації еліт, яка значною мірою формує нові смисли, ідеї та пріоритети самовизначення громадян. У нас така еліта, здебільшого, формує «особисті смисли», спрямовані на власні інтереси та власний добробут. Проте, незважаючи на постійні утиски з боку зовнішніх гравців і недосконалість внутрішньої інфраструктури, українськість характерна властивість живиння та розвитку, що прослідковується в сучасних глобальних умовах стрімких суспільних трансформацій і криз.

Мабуть, немає жодного європейського народу, в історії якого прослідковувалося б стільки концентрованого горя за порівняно невеликий проміжок часу, і який би водночас зберігся. Така обставина може бути основою для тези, що потенціал виформування України як нації-цивілізації не втрачено. Для втілення цього потрібна публічна дискусія в межах наукових інституцій і структур громадянського суспільства, яка б змогла визначити вектор і перспективи суспільного розвитку. Зазначимо, що фундаментом такого розвитку для України та влиття її у світову співдружність повинна стати українська культурна ідентичність. Для цього потрібно продумати та задіяти власні унікальні й оригінальні, а головне, конструктивні механізми життєтворення, які сприятимуть суспільному поступу в умовах взаємодії із глобальними соціокультурними практиками.

Висновки. Найважливіше завдання в умовах кризи – формування адекватної, ефективної національної стратегії розвитку інформаційного суспільства, від швидкості виконання якої залежать всі наступні кроки на шляху до глобального інформаційного суспільства. Тому сучасне наукове середовище повинно бути сконцентроване на інформаційному просторі, в якому транслуються та зберігаються традиції, культурна спадщина, а також формується національний світогляд.

Література

1. Астафьева О. Модели этнокультурной идентичности в современном информационно-коммуникационном пространстве / О. Астафьева // Вестник Библиотечной Ассамблеи Евразии. – 2004. – № 3. – С. 40–44; № 4. – С. 42–48.
2. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман; пер. с англ. под ред. В. Иноземцева. – М.: Логос, 2005. – 390 с.
3. Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуры / Э. Гидденс. – 2-е изд. – М.: Академический Проект, 2005. – 528 с.
4. Данилова Е., Ядов В. Нестабильная социальная идентичность как норма современных обществ / В. Ядов, Е. Данилова // Социологические исследования. – 2004. – № 10. – С. 27–30.
5. Климов И. Психосоциальные механизмы возникновения кризиса идентичности / И. Климов // Трансформация

идентификационных структур в современной России. – М.: Моск. обществ.науч. фонд, 2001. – С. 54–81.

6. Козлова Н. Советские люди. Сцены из истории / Н. Козлова. – М.: Издательство «Европа», 2005. – 527 с.

7. Козловець М. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: [монографія] / М. Козловець. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2009. – 558 с.

8. Литвинчук О. Від Маргінальності до кризи ідентичності: Філософський аспект / О. Литвинчук // Наукові записки. Серія «Філософія». – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 10. – 2012. – 428 с. – С. 65.

9. Лук'янець В. Інформаційно-гуманітарна революція: зміна світобачення / В. Лук'янець, О. Кравченко, Л. Озодовська та ін. // Науковий світогляд на зламі тисячоліть. – Ч. II. – Розділ IV. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2006. – С. 1–10.

10. Малинова О. Ідентичність як категорія практики і научного аналізу / О. Малинова // Права людини і проблеми ідентичності в Росії і в сучасному світі; под ред. О. Малинової, А. Сунгурова. – СПб.: Норма, 2005. – 272 с.

11. Марійко С. Пошуки ідентичності «НОМО VIRTUALIS» в умовах сучасного соціуму / С. Марійко // Наукові записки. Серія «Філософія». – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 10. – 2012. – 428 с. – С. 100–112.

12. Мартюшева А. Постмодерний нігілізм і криза ідентичності / А. Мартюшева // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Щоквартальний науковий журнал / М-во культури України, Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв. – Київ: Міленіум, 2012. – № 4. – С. 24–27.

13. Плохих В. Теоретико-методологічні основи дослідження процесів глобалізації / В. Плохих, В.Фуртатов // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Серія «Державне управління». – 2010. – Т. 147. – Вип. 135. – С. 17–21.

14. Софронова Л. О проблемах идентичности / Л. Софронова // Культура сквозь призму идентичности. – М.: Индрик, 2006. – 424 с.

15. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон; пер. с англ. А. Башкирова. – М.: АСТ; ООО «Транзиткнига», 2004. – 635 с.

16. Giddens A. Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age. / Antony Giddens. – Stanford, California, 1991. – 245 p.

17. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order / S. Huntington. – N.Y., 1996. – 367 p.

Анотація

Поліщук Р. М. Криза ідентичності в умовах глобалізації та посилення інформаційно-комунікативних процесів. – Стаття.

У статті розглядаються філософські, соціокультурні аспекти та чинники формування феномену кризи ідентичності. Здійснено ґрунтовне дослідження на основі розробок закордонних і вітчизняних науковців, що дало можливість розкрити проблему та привернути увагу до розгляду чи переосмислення ролі системи цінностей в умовах глобалізаційних процесів і посилення інформаційно-комунікативного впливу. Наголошено на тому, що соціум істотно змінився, трансформувалися уявлення про людину і суспільство. Мережа усталених цінностей як складник людської свідомості, покликаний забезпечувати її неперервність і стабільність, у таких умовах не виконує свою функцію, що призводить до соціокультурних розладів. Зміна традиційних моральних канонів, переоцінка цінностей, множинність вибору та стрімкість глобалізаційних процесів викликають протиріччя, «культурно-історичні неврози» та, як загальний наслідок, кризи. Тому, на нашу думку, така проблема вимагає детального вивчення особливостей впливу інформаційного суспільства та супутніх чинників на процес культурної ідентифікації людини в умовах трансформації суспільства.

Ключові слова: ідентичність, культурна ідентичність, криза ідентичності, фрагментарність, множинність, глобальна ідентичність, локальна ідентичність.

Аннотация

Полищук Р. Н. Кризис идентичности в условиях глобализации и усиления информационно-коммуникативных процессов. – Статья.

В статье рассматриваются философские, социокультурные аспекты и факторы формирования феномена кризиса идентичности. Осуществлено детальное исследование на основе разработок зарубежных и отечественных ученых, что позволило раскрыть проблему и привлечь внимание к рассмотрению или переосмыслению роли системы ценностей в условиях глобализационных процессов и усиления информационно-коммуникативного воздействия. Отмечено, что социум существенно изменился, трансформировались представления о человеке и обществе. Сеть устоявшихся ценностей как составляющая человеческого сознания, призванная обеспечивать его непрерывность и стабильность, в таких условиях не выполняет свою функцию, что приводит к социокультурным расстройствам. Изменение традиционных нравственных канонов, переоценка ценностей, множественность выбора и стремительность глобализационных процессов вызывают противоречия, «культурно-исторические неврозы» и, как следствие, кризис. Поэтому, по нашему мнению, эта проблема требует детального изучения особенностей влияния информационного общества и сопутствующих факторов на процесс культурной идентификации человека в условиях трансформации общества.

Ключевые слова: идентичность, культурная идентичность, кризис идентичности, фрагментарность, множе-

ственность, глобальная идентичность, локальная идентичность.

Summary

Polischuk R.M. Identity crisis in the conditions of globalization and strengthening of information and communication processes. – Article.

The article deals with the philosophical, socio-cultural aspects and factors of formation of the phenomenon of the crisis of identity. A thorough research has been carried out on the basis of the development of foreign and domestic scientists, which enabled to reveal the problem and draw attention to the consideration or rethinking the role of the system of values in the conditions of globalization processes and strengthening the information and communication impact. It is emphasized that socium has changed significantly, transformed the concept of man and society. A network of established values, as a component of human consciousness, is intended to ensure its continuity and stability, in such conditions, ceases to perform its function, which leads to socio-cultural disorders. Changing the traditional moral canons, reevaluation of values, the plurality of choices and the rapidity of globalization processes are contradictory, cultural-historical neuroses and, as a general consequence, a crisis. Therefore, in our opinion, this problem requires a detailed study of the peculiarities of the influence of the information society and the concomitant factors on the process of cultural identification of a person in the conditions of transformation of society.

Key words: identity, cultural identity, identity crisis, fragmentation, plurality, global identity, local identity.